

Зіткнення невігластв

Едвард Саїд

Про статтю Семюела Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій?» заговорили одразу, щойно вона влітку 1993 року з'явилась у «Foreign Affairs». Гантінгтонові докази, що мали на меті обґрунтувати оригінальне твердження про «нову фазу» у світовій політиці, яка настала після закінчення холодної війни, видавалися масштабними, зухвалими, навіть фантастичними.

Він вочевидь зважає на своїх суперників у політичному теоретизуванні, як-от Френсіса Фукуяму з його ідеєю про «кінець історії» та ще багатьох інших, хто вітав наступ глобалізму, трайбалізму та руйнування держав. Але Гантінгтон певен, що всі вони зрозуміли лише окремі аспекти нового періоду, натомість він сам збирається проголосити «головні, найважливіші аспекти глобальної політики на найближчі роки», ото ж рішуче заявляє:

Я припускаю, що засадничі причини конфліктів у новому світі не будуть ідеологічні чи економічні. Головною ознакою поділу людства й найбільшим джерелом сутичок буде культурна належність. Національні держави залишатимуться найвпливовішими суб'єктами світових подій, але найважливіші конфлікти у глобальній політиці відбуватимуться між націями та групами, що належать до різних цивілізацій.

...Лінії цивілізаційних розломів у майбутньому перетворяться на лінії протистояння.

Більшість аргументів на наступних сторінках побудовано на якихось невиразних поняттях, що їх Гантінгтон називає «цивілізаційною тотожністю» та «взаємодією між сімома або вісьмома [sic] головними цивілізаціями», віддаючи левову частку своєї уваги конфліктові між двома з них, ісламською та західною. Його войовничий виклад здебільшого спирається на статтю старішнини орієнталізму Бернарда Льюїса «Корені мусульманської ненависті» (1990), ідеологічна забарвленість якої зрозуміла вже з назви. Надзвичайно місткі сутності «Захід» та «іслам» в обох статтях окреслено аж надто легко, тож виглядає, ніби щонайскладніші поняття, як-от тотожність і культура, існують у карикатурному світі, де мультиплікаційні персонажі немилосердно лупцюють один одного й завжди перемагає спритніший. Певна річ, ані Гантінгтон, ані Льюїс не завдали собі клопоту поміркувати про внутрішню динаміку та множинність кожної цивілізації, або про те, що в сучасних культурах найбільші суперечки то-

чаться довкола означення й тлумачення кожної культури, або про той прикрий факт, що огульна розмова про будь-яку релігію або цивілізацію добряче відгонить демагогією та відвертим неучтвом. Авжеж, Захід — це Захід, а іслам — це іслам.

Головне завдання західних політиків, каже Гантінгтон, — зміцню-

магався висловлюватися тонше й робив дуже багато приміток, але тільки заплутався і виявив себе невмілим письменником та нетямущим мислителем.

Засаднича парадигма «Захід проти решти світу» (переформульована опозиція часів холодної війни) не змінилася. Вона вперто виринала, часто опосередковано й неявно, в дискусіях після жахливих подій 11 вересня. Ретельно спланований

Малюнок Володимира Костирки

вати Захід, аби він міг протистояти всім іншим, зокрема ісламові. Дуже непокоїть Гантінгтонова цілкова переконаність у слушності власної позиції: оглядати цілий світ, почувавшись вільним від звичайних прихильностей і потаємних уподобань, так, ніби він уже знайшов відповіді, що їх решта ще тільки гарячково шукає. Фактично, Гантінгтон — ідеолог, який хоче перетворити «цивілізації» та «тотожності» на те, чим вони не є насправді: на замкнені ізолювані сутності, що були би позбавлені незліченних супротивних течій, які живлять історію людства й дають їй змогу бути історією не лише релігійних та імперських воєн, але взаємного обміну, збагачення та спільних набутків. Цю менш примітну історію він ігнорує в гонитві за ефектом сміховинно обмеженого поняття війни, в якій «зіткнулися цивілізації».

Публікуючи 1996 року книжку з тією самою назвою, Гантінгтон на-

купкою збожеволілих бойовиків, страхітливий, патологічно мотивований самогубчий і кровопролитний напад подано як доказ на користь Гантінгтонової тези. Замість з'ясувати справжню суть цих подій: жменька божевільних фанатів використала високу ідею (вживаю цього слова в широкому сенсі) зі злочинною метою, — визначні особи від колишнього пакистанського прем'єр-міністра Беназір Бхутто до теперішнього італійського Сільвіо Берлусконі розводяться про ісламську загрозу, а останній ще й використовує Гантінгтонові ідеї про вищість Заходу, мовляв, «ми» маємо Моцарта з Мікеланджело, а вони не мають. (Пізніше Берлусконі мляво вибачився за те, що образив іслам.)

Але чому б не побачити схожість Усами бен Ладена та його прибічників із культами на зразок «Гілки Давидової», чи послідовників пастора Джима Джонса з Гайани, чи японської секти «Аум Синрикьо»? Навіть

завичай розважливий британський тижневик «The Economist» (22–28.09) не втримався від широкого узагальнення, непомірно вихваляючи Гантінгтона за його «жорстку й рішучу, але проникливу» оцінку ісламу й із недоречною серйозністю цитуючи його слова: «Сьогодні замалим не мільярд мусульман, що мешкають у світі, впевнені у вищості власної культури та невдоволені своєю недостатньою могутністю і впливовістю». Може, це він опитав 100 індонезійців, 200 марокканців, 500 єгиптян та 50 боснійців? А навіть якщо й так, хіба це переконує?

Незліченні передовиці в усіх американських та європейських часописах послуговуються надмірним апокаліптичним словником, відверто призначеним не розтлумачувати, а розпалити в читачі почуття гніву та обурення «західної» людини, втовкмачити йому, що він мусить робити. Охочі битися у війні Заходу, а найперше Америки, проти всіх його невисисників, грабівників і руйнівників, недоречно вдаються до риторики у стилі Черчилля, надто мало зважаючи на історію, яка зневажає таку обмеженість і долає кордони, які нібито поділяють нас на ізолювані військові табори.

В цьому й полягає проблема неадекватних ярликів на кшталт «іслам» та «Захід». Вони тільки заплутують шукача сенсу в навколишній реальності, бо в ній не можна все так легко розкласти по полицях. Пам'ятаю, після однієї моєї лекції якийсь чоловік заходився звинувачувати мене в тому, що мої ідеї надто «західні» порівняно з його ісламськими. «А чому ви вдягнені у костюм і на вас краватка? — це було перше, що спало мені на думку. — Вони теж західні». Він зніяковіло посміхнувся і сів на місце. Я пригадав цей випадок, коли почала надходити інформація про терористів: вони опанували всі технічні деталі, щоби вчинити теракт у Всесвітньому торговельному центрі. Де проходить межа між «західними» технологіями і, як каже Берлусконі, нездатністю «ісламу» стати складником «сучасності»?

Зробити це, звичайно, нелегко. Надто неадекватними є ярлики, узагальнення та культурні приписи. На якомусь рівні низькі пристрасті й високі технології сходяться в одній точці, і це засвідчує хибність припущення про те, нібито існують укріплені кордони не тільки між «Заходом» та «ісламом», але й між минулим і сучасністю, нами й ними, не кажучи вже про саму концепцію тотожності і нації, щодо якої ведуться нескінченні запеклі дебати. Односторонні рішення провести чітку межу, організувати новий хрестовий похід, протиставити наше добро їхньому злу, знищити тероризм і, згідно з нігілістичним лексиконом Пола Вулфовіца, покінчити з націями, не полегшують нам розуміння проблеми. Вони радше доводять, що куди простіше поширювати войовничі настрої та розпалювати пристрасті юрби, ніж міркувати над проблемою, вивчити її, розібратися, з чим насправді ми маємо справу, придивитися до способу життя, «нашого» та «їхнього».

Опубліковано з люб'язного дозволу редакції часопису «Znet magazine», де статтю було вміщено 22 жовтня 2001 року (Edward W. Said, «The Clash of Ignorance» — <http://www.zmag.org/saidclash.htm>). Переклала з англійської Тетяна Титова.

Видавництво «ЛІТОПИС»

Дені де Ружмон
Любов і західна культура
Переклала з французької Ярина Тарасюк

1938 року, коли молодий швейцарець Дені де Ружмон (згодом — фаховий європейський інтелектуал і універсальний есеїст) писав свій трактат про феномен любові у західній культурі, він був цілком свідомий того, що «говорити про кохання приємно, але це недостатня підстава для написання такої насиченої цитатами книги», тож намагався поєднати цю приємність зі спробою фундаментального аналізу обраного предмета згідно з тодішніми досягненнями історії культури, релігієзнавства, соціології та психології. Втім, сильною стороною автора вже тоді був синтез, а мистецький хист, безперечно, перевищував схильність до академічних рефлексій. Відтак, масмо книжку, здавалося б, цілком доречно в контексті « нової історичної науки » чи фуколдівської археології, але насправді, радше, літературно-філософський есей у дусі старих французьких «моралістів», аніж розвідку, оперту на певну методологію, критику тексту й дослідження інших поглядів. Однак це аж ніяк не зменшує її сьогодишньої цінності, хай і не наукової, а загальногуманітарної. Недарма англійським перекладом Ружмонської книжки опікувався Еліот, котрий, либонь, щось таки тямив і в літературі, й у науці. Матеріал, залучений до розгляду в семи розділах есею, вельми широкий і доволі цікаво інтерпретований. Вдаючись до розгляду того «різновиду пристрасності», котрий «прикметний для людей Західної Європи», автор обирає для цього міф про Тристана та Ізольду, якого, на його думку, ми потребуємо, «якщо хочемо зрозуміти сенс та мету пристрасності в нашому житті». Останній розділ, на прикінцевих сторінках якого надбудуємо постать Кіркегора, присвячено «діяльній любові, або вірності», тобто цілком протилежній засаді людського життя. У міжчасі ми зустрічаємося з тлумаченнями агапе та куражної любові, турніру та шлюбу, п'яти різновидів війни та парадоксів європейської культури, з трубадурами, катарами, арабськими містиками, християнськими аскетами, рицарями, риториками, бегінами, кондотьєрами, друзями, маніхейцями, романтиками, скорреалістами, кельтами, психологами, міфотворцями та вульгаризаторами міфу, а також зі св. Франциском і Фройдом, Данте і Петраркою, Серван-

тесом і Мільтоном, Ромео і Джульєттою, Корнелем, Расіном, Дон Жуаном, де Садом, новою Елоїзою, Стендалем, Вагнером, Енгельсом, Ніцше, насамкінець, зі згаданим уже Кіркегором, його Релігою та його абсурдом. Зрештою, завершує де Ружмон свої роздуми, «це надто прості та загальні речі, аби дискусія навколо них змушувала б нас зволікати із відповіддю на питання, яке нам ставить життя».

Чеслав Мілош
Придорожний песик
Переклад з польської Ярини Сенчишин

«Придорожний песик» (1998), одна з останніх книжок Чеслава Мілоша, іронічного нобеліата, помірковано-екстравагантного філософа і парадоксального поета, є доволі химерним за структурою та принципами добору «собранием пестрых глав»: метафізичних медитацій, платонічних діалогів, власних і чужих монологів, серйозних і не дуже сентенцій, напівесеїв, напівтрактатів — теологічних, естетичних або ж етичних, удаваних оповідань (а радше оповідок), невідсланих нібито листів і немовби віднайдених листівок, записів сновидінь, марень, візій, а ще й спогадів про дійсні чи недейсні особи та події, зрештою, дешифр поезії, майже невідрізненної від прози... Все це утворює литому суміш, таку привабливу для правдивого поціновувача тонкого інтелектуального читва, відпруженого і точного, ненадсадливого і переконливого, легковажного і мудрого. Далєбі, тут подано, і то вельми щедро, саме те, за чого читають письменницькі робочі зошити, філософські щоденники, поетичні записники, епістолярії, коментарі, глосси, чернетки, — все те, що відкладається в останньому томі повного зібрання творів і віддавна становить плідючий гумус європейської культури, яку, власне, й уособлює старий нобеліат, філософ і поет Чеслав Мілош. Молодого Мілоша теж представлено — традиційно-модерною «наївною поемою» 1943 року «Світ» у перекладі Віктора Неборак. Романтичний і поважний Мілош-юнак, здається, децю скептично вдвляється у лукавого та розважливого Мілоша-старигана, а той і собі поблажливо дослухається до вже украй розхитаної силабо-тоніки молодого варшав'янина і, либонь, гадає, хто ж із них двох — придорожний песик.

У трьох статтях, надрукованих з січня по березень 1999 року у найпопулярнішому пакистанському тижневику «Dawn», покійний Ікбал Ахмад, який писав для мусульманської аудиторії, проаналізував те, що він назвав корінням релігійних прав, і різко засудив спотворення ісламу абсолютистами й фанатичними тиранами, які заклопотані лише зовнішньою поведінкою особистості й зводять «закон ісламу до карного кодексу, позбавляючи його гуманності, естетики, інтелектуального пошуку та духовності». Така настанова «приводить до утвердження одного, частково-густо вирваного з контексту, аспекту релігії та занедбання іншого. Це спотворює релігію, принижує позитивні якості традиції та викривлює політичний процес». Ахмад наводить вдалий приклад такого приниження: спочатку пояснює складне й багатозначне слово «джихад», а потім доводить, що в теперішньому світі, який воює проти гаданого ворога, яким завтра може стати хто завгодно, вже неможливо повірити, що «іслам — релігія, суспільство, культура, історія та політика — це традиція і закон, за яким мусульмани жили протягом століть». Сучасні ісламісти, підсумовує Ахмад, дбають лише про владу, а не про душу, прагнуть мобілізувати людей задля політичних цілей, а не ділити з ними й пом'якшувати їхні страждання та справджувати сподівання. Їхня політична програма доволі обмежена й розрахована лише на сьогодення». Погіршує справу те, що подібні спотворення та фанатизм трапляються також у іудейській та християнській релігіях.

Наприкінці XIX сторіччя Конрад, як ніхто з його сучасників, збагнув, як швидко може зникнути в екстремальній ситуації різниця між цивілізованим Лондоном і «серцем північної Європи», і Європа з неосяжних висот цивілізації здатна без жодного переходу періоду впасти у варварство. І той-таки Конрад у «Таємному агенті» (1907) описав близькість поняття тероризму до такої абстракції, як «чиста наука» (а отже, продовжуючи порівняння, «іслам» та «Захід»), і послідовну моральну деградацію терористів.

Між неприховано ворожими цивілізаціями існують набагато тісніші зв'язки, ніж нам хотілось би визнати. Фройд і Ніцше показали, що рух через чітко окреслені, навіть ретельно захищені кордони може бути напрощуд легким і блискавичним. На жаль, ті невиразні, двозначні й сповнені скептицизму уявлення про ідеї, якими ми керуємося, не можуть навчити нас діяти у складній ситуації сьогодення. Переконалившими й зрозумілишими є такі речі, як «хрестовий похід», «добро» проти «зла», «свобода» проти «страху», присутні в Гантінгтоновому описі вигаданого антогонізму між ісламом і Заходом, звідки газети позичали собі лексикон у перші дні після подій 11 вересня. Тепер до цієї фразеології вдаються рідше, але, судячи з кількості промов і дій, просякнутих ненавистю, та з чуток про посилення законодавчого тиску супроти арабів, мусульман та індусів по всій країні, парадигма лишається чинною.

Одна з причин її тривкості — це чимала присутність мусульман майже в усіх країнах Європи та в Сполучених Штатах. Склад населення Франції, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, навіть Швеції змусить вас визнати, що іслам існує сьогодні вже не тільки на периферії Заходу, а в самому його серці. Але в чому небезпека цієї присутності? Всі європейські культури зберегли пам'ять про перше велике арабо-мусульманське завоювання, що розпочалося в VII сторіччі і, як ствердив відомий бельгійський історик Анрі Піренн у своїй знаменитій книжці «Мухамед та Карл Великий» (1939), назавжди розкололо стародавню єдність Середземноморського світу, зруйнувало християнсько-романський синтез і поклало початок новій цивілізації, де пануватимуть уже країни півночі (Німеччина та Франція епохи Каролінгів). Здається, він уважав, що ці країни повинні відновити боротьбу Заходу з його історичним і культурним ворогом. На жаль, Піренн не згадав про те, що Захід, створюючи цю нову лінію оборони, використав гуманізм, науку, філософію, соціологію та історіографію ісламу, який уже постав між епохою Карла Великого та класичною античністю. Іслам перебував в осерді європейської культури від самого початку, це визнав навіть Данте, великий ворог Мухамеда, помістивши пророка у самісіньке серце Пекла.

Крім того, існує ще спадок монотеїзму — авраамічні релігії (за вдалим висловом Луї Массіньона), кожна наступна з яких, починаючи від іудаїзму, зберігає спадок минулої, — для мусульман іслам завершує лінію пророцтва. Дотепер не існує вірогідної історії, яка здемістифікувала би всебічне суперництво між трьома своєю чергою аж ніяк не монолітними таборами послідовників найревнившого з усіх богів — хоча сучасне криваве об'єднання проти Палестини дає наочне секулярне пояснення того, чому між ними існувала така трагічна непримиренність. Тож не дивно, що мусульмани та християни при всякій нагоді говорять про хрестові походи та джихад, навіть не згадуючи про іудеїв. «Такі обставини, — каже Ікбал Ахмад, — вельми втішні для чоловіків і жінок, що застрягли на міліні між глибокими водами традиції та плином модерності».

Але всі ми плаваємо в цих водах — люди Заходу, мусульмани й усі інші. Ці води зливаються в океані історії, тому безглуздо гатити між ними греблі. Ми живемо у важкій часі, але все ж таки краще оперувати поняттями сильної та слабкої спільноти чи світської політики на засадах розуму або невігластва, краще пам'ятати про загальні принципи справедливості й несправедливості, аніж блукати в пошуках абстрактних узагальнень, які можуть на мить утішити, але не здатні допомогти у самопізнанні чи тверезому аналізі. «Зіткнення цивілізацій» — це хитромудрощі на зразок «війни світів», сенс яких радше у підживленні власної гордині, а не в критичному розумінні приголомшливої плутанини сьогочасної взаємопов'язаності. □

79000, Львів, вул. Костюшка, 2 • Тел./факс (0322) 72-15-71
E-mail: kms@litopys.lviv.ua • <http://www.litopys.lviv.ua>

В серії бібліографічних покажчиків «Літературна Одеса», яку видає Одеська державна наукова бібліотека імені Горького, вийшли два чергові випуски — восьмий і дев'ятий.

Іван Франко в Одесі
Бібліографічний покажчик
Упорядники
Г.Зленко,
О.Кравченко
Одеса: Друк, 2001

Бібліографічний покажчик містить опис близько 600 різножанрових публікацій, у яких відобра-

жено зв'язки Івана Франка з Одесою та вшанування тут пам'яті письменника. Вдала організація матеріалу та змістовні анотації роблять цей довідник взірцем для бібліографічних праць такого типу. Додаткової цінності надає йому залучення чималого масиву важкодоступних поза Одесою регіональних видань XIX—XX століть, насамперед періодичної преси

О.С.Пушкін в Одесі
Бібліографічний покажчик
Упорядник
Л.Жирнова
Одеса: Друк, 2001

Цей покажчик поступається «франківському» в репрезентативності й ретельності опрацювання джерел, хоч

і містить удвічі більше бібліографічних записів. Концептуально він програє навіть своєму попередникові 1949 року. Його істотні вади — нечіткі критерії відбору матеріалу, невдала структура, поверхове використання місцевої періодики (зокрема, XIX століття). Проте довідник реєструє значну кількість маловідомих і призабутих публікацій різних років, що робить його назагал корисним для дослідників.